

La vischnaunca da Tujetsch - in purtret

Capitala: Sedrun

Territori

El tonscha da Garmischeras, sils confins da Mustér, entochen sigl ault dil Pass Alpsu e cumpeglia in spazi da 133.9 qkm.

Vitgs ed uclauns: Rueras, Camischolas, Zarcuns, Sedrun, e Gonda, Tschamut, Selva, Dieni, Bugnei, Surrein e Cavorgia

Igl onn 1947 ha la vischnaunca surpriu deffinitivamein igl uoppen dils signurs da Putnengia, casti a Dieni.

Historia dalla vischnaunca da Tujetsch

Per l'emprema gada entupein nus il num Tujetsch igl onn

1237. En in document ei in Wilhelmus da Tujetsch perdetga tier ina vendita da beins dalla claustra da Mustér. Pli tard anflein nus il num sco suonda:

1259 Thiuesch,

1285 documents plaidan da Hugo e Wilhelm da Pultengia sco "ministerialis de Tivez".

1300 Thivetz,

1325 sepresentan ils vischins sco "vicini de Tuvez"

1390 Thifetz,

1456 Igl anniversari da quei onn ed il "Rodel da 1555 dattan perdetga dalla structura da viver da lezs

onns. 66 beins habitai ein d'anflar en l'entira val. Loghens sco per semeglia: Acla, Bigliel, Cadanal, Capeder, Claus, Catenschuns, Durtschey, Florin, Müren, Platta, Sax, Plonatsch, Isla, Nasslur, Mungut, Cascharolas, Cresta, Curtins, Balcunatsch, Oliva.

1538 Thyfetsch,

1563 Dauetsch,

1651 Tuytsch.

Dapi ils 23 d'uost 1976 vala il num romontsch Tujetsch.

La colonisaziun da nossa val

Cronologia

Da sutsi, en da Mustér

1. Ils emprems avdents han colonisau nossa val el decuors dil 9 e 10avel tschentaner. Els ein arrivai dalla val enasi suenter il Rein. La fundaziun dalla claustra igl onn 614 ha promoviu la colonisaziun da Sursasiala. Ils emprems colons han probablamein urbarisau la part giudem da nossa vischnaunca: Sedrun, Gonda, Camischolas. Lu era Bugnei, Nislas, Gravas e Mulinez.

Entras ils Gualsers

2. El 12 e 13avel tschentaner ein ils Gualsers arrivai en plirs trops sur il Crispalt (Cuolm d'Ursera, Pass Alpsu). Burgers, Burkharts, Jennys, Sniders e Zurggens ein secasai sin las spundas da Büel, Müren, Mülimat e Platte sisum la Val Tujetsch ella vischinonza da Tschamut (Z'Mut). Plinavon han els populau Selva, las spundas sur Rueras, Giuv (Jufs) Müllinären (Mulinatsch) Orschöw (Nurschai), Müllair (Milar). Aunc oz dattan las schlattas Schmid, Berther, Monn, Hendry perdetga da quella derivonza.

Neu dil sid

3. El decuors dil temps miez tardiv, 15 e 16avel tschentaner succeda la tiarza fasa dalla colonisaziun en nosa val. Gliud arriva neu dalla Val Medel, sur Stagias. Nums sco [de Medell](#), de Perdé, de Sogn Gagl, de Pelli (Pally) e Soliva tradeschan lur derivonza.

Ils Tujetschins vegnan integrai ella cuminonza dalla casa da Diu a Mustér

La claustra ha integrau ils colonists da l'entira val en lur domini e survetsch. Il territori dalla claustra tunscheva sur la Cadi e la Val d'Ursera ora.

1205 ei Tujetsch ina pervenda. La baselgia parochiala da Sedrun ei dedicada a s.Vigeli. Sia cumparsa hodierna deriva dils anno 1691. La biaras baselgias e capluttas dalla val dateschan dil 17avel tschentaner.

Ils tscheins fier

Ils pursanavels furnevan alla claustra annualmein 5 quintals caschiel. Pervia dallas alps tujetschinas, ha ei savens dau dispetas denter la claustra e la vischnaunca. principalmein pertuccont las alps Val Giuv e Val Val. Quei documenteschan las biaras purgameinas. 1622 croda la dieschma per ils beins "denter auas". 1658 lai la calustra a tscheins lur minas da fier en la val.

Duront il 15 e 16avel tschentaner piarda la claustra sia forza politica. 1745/55 vegn la vischnaunca deliberada dalla dieschma. 1782 vinda la claustra lur beins a Camischolas. 1861 cumpra il vischinadi da Tschamut libra lur alp dalla claustra da Mustér. Denton per 1866 ei la vischnaunca secumprada libra da pagar arvè per las alps Val Val e Val Giuv.

Svilup dil 19 e 20avel tschentaner

1830 - 1900	Gronda emigraziun en differentas tiaras dall'Europa.
1850- 1920	Emigraziun els Stadis Uni America, ca. 300 persunas; entuorn ca. 200 persunas ein emigradas en Tiaratudestga, la gronda part en Baviera.
1862/63	Erecziun dalla via sul Pass Alpsu
1914	Il turissem entscheiva e sefar, fundaziun dil Club da skis
1918	L'Ovra electrica Sedrun ei vegnida baghegiada
1926	Avertura dalla Viafier Furca-Alpsu
1956	Entschatta dall'erecziun dallas ovras hidraulicas entras ORA
1959/1962	Erecziun dallas casas da scola a Rueras e Sedrun
1962	Runals a Dieni-Milez-Cuolm Val
1969	Cumprau e baghegiu ora casa da vegls s.Vigeli
1970	Megliuraziun ed arrundaziun dil funs
1972	Erecziun dil tschaler da schurmetg civil
1975	Plan da zonas ed uorden da baghegiar
1976	Midada dil num Tavetsch en Tujetsch (23-8-1976)
1975/76	Tgèsa communal
1979	Avertura dall'ovra electrica Val Giuv
1984	Avertura dalla serenera
1986	Avertura dil museum "La Truaisch"
1987	Ediziun dalla "Historia dalla vischnaunca"
1987	Cumpra dil Bogn cuvretg
1989	Baghetg niev vid Casa da vegls s.Vigeli

Surfatscha

Surfatscha totala	13 400 ha	133.9 km ²
Alps e pastiras	5 650 ha	56.5 km ²
Praus grass e maghers	700 ha	7.0 km ²
Uauls	950 ha	9.5 km ²
Terren nunproductiv	6 100 ha	61.0 km ²

Altezia sur mar

Punct pli bass a Nislas	1230 m.s.m.
Punct pli ault Pez Tgietschen	3327
Sedrun	1450
Rueras	1404
Pez Giuv	3096
Pez Crispalt	3076
Pez Nair	3059
Pez Ganaretsch	3039
Pez Ault	3027
Pez Blass	3018
Witenalpstock	3016
Pez Rondadura	3015
Pez Uffiern	3013
Birchplanggenstock	3011
Pez Ravetsch	3007
Pez Badus	2928
Pass Alpsu	2044
Pass las Cruschs	2347
Pass Maighels	2420
Pass Tagliola	2399
Pass Bornengo	2631
Pass Vechio	2796
Pass Nalps	2750

Remarcablads, atgnads e raritads

- Cuntrada magnifica
- Dialect, patua tuatschin : text resdau da Baseli Berther (1887-1970), registrau 1926
- Casti da Putnengia
- Maletg cun schuldau sin clavau a Dieni
- Skizza d'uiara dils Franzos sin casa da Giusep Monn a Rueras
- Cava da fier a Paliz/Nalps
- Caltgeras en Val Nalps
- Baselgias, capluttas e sontgets
- Fontauna dil Rein al Lai da Tuma
- Punts dalla viafier FO a Bugnei e Dieni

- Cascadas "Ils bauns" en Val Strem
- Gronds territoris da cristallas
- Alas fier da Cavradi cun renum mundial
- Centrala sutterrana dalla ORA
- Mirs da fermada a Nalps e Curnera
- Territori da schurmetg dalla flora Calmut
- Territori da schurmetg dalla natira Lai da Tuma
- Cava da scalegl Calmut
- Asil d'animals Londadusa/Caschlè
- Pegn special egl Uaul da Rosas
- Ustonza encunter la lavina a Rueras/Parvechel
- Crusch en memoria dalla lavina digl onn 1749 vid casa da Stefania Schmid a Zarcuns
- Fuorn da paun a Surrein/Foppas
- Museum La Truaisch
- Museum da cristallas

Cefras da habitonts

onn	1718	832
	1730	798
	1768	888
	1778	811
	1786	904
	1791	994
	1796	1097
	1802	858
	1803	900
	1805	860
	1808	900
	1835	1116
	1838	850
	1848	879
	1850	979
	1860	863
	1870	847

	1880	782
	1888	768
	1900	810
	1910	828
	1920	867
	1930	920
	1940	1176
	1950	1122
	1960	*1855
	1970	1273
	1980	1329
	1990	1337
	2000	1525
31.12.	2005	**2005
31.12.	2006	**1914
31.12.	2010	***1355
	2011	***1261

Las cefras da 1850-2000 ein tenor igl Uffeci federal da statistica

* incl. luvrers jasters vid ovras hidraulicas a Nalps

** incl. luvrers jasters NEAT

*** senza luvrers jasters

Populaziun

Habitonts: (31-12-2010)

Total: **1791**; da quei 1046 umens e 745 femnas.

Burgheis/domiciliai: **1261**; da quei 626 umens e 635 femnas.

Persunas digl exteriur: **530**, da quei 420 umens e 110 femnas.

Lavur e fadigia

Industria da baghegiar e mistregn	40%
Industria	6%
Sectur survetsch e turissem	34%
Agricultura	20%

Dapli en anfla Ti en: **Tujetsch / Igl andament da sia historia**

Cumpariu 1987; ediziun dalla Vischnaunca Tujetsch / plirs auturs
da retrer dalla Canzlia communal Tujetsch 7188 Sedrun